

*Інна Олександрівна ДЕМУЗ,
доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри документознавства,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
(Переяслав-Хмельницький)*

УЧАСТЬ ПЕТРА СТЕБНИЦЬКОГО У ПОДІЯХ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.¹

У статті окреслено внесок відомого громадського діяча Петра Януарійовича Стебницького в Українську революцію 1917–1921 рр. Наголошено на тому, що П. Стебницький наполегливо працював над питаннями захисту українства.

Ключові слова: Петро Стебницький, Українська національна рада у Петрограді, комісар України при Тимчасовому уряді, Генеральний секретаріат, Українська мирова делегація, міністр народної освіти та мистецтв Української Держави, Українська академія наук.

In the article the contribution of famous public figure Petro Y. Stebnytsky in the events of Ukrainian Revolution in 1917–1921 is defined. The accent was made on the work of P. Stebnytsky on the question of protection of Ukrainians.

Keywords: Petro Stebnytsky, the Ukrainian National Council in Petrograd, the Commissioner of Ukraine under the Provisional Government, General Secretariat, Ukrainian settlement delegation, Minister of Education and the Arts of the Ukrainian state, the Ukrainian Academy of Sciences.

В статье освещен вклад известного общественного деятеля Петра Януарьевича Стебницкого в Украинскую революцию 1917–1921 гг. Сделан акцент на том, что П. Стебницкий настойчиво работал над вопросами защиты украинцев.

¹ Дослідження проведене за фінансової підтримки Наукового Товариства імені Шевченка в США (Стипендійний фонд імені Юрія Кузіва).

Ключевые слова: Петр Стебницький, Украинский национальный совет в Петрограде, комиссар Украины при Временном правительстве, Генеральный секретариат, Украинская мирная делегация, министр народного просвещения и искусств Украинского Государства, Украинская академия наук.

Петро Януарійович Стебницький (1862–1923) — один із найбільш помітних, проте незаслужено забутих представників українського національного руху кінця XIX — початку XX ст., учасник Української революції 1917–1921 рр., будівничий української нації, державотворець, громадський діяч, публіцист, книговидавець, меценат, голова «Благодійного товариства з видання загальнокорисних і дешевих книг», фундатор Всенародної бібліотеки України та її відділу «Україніка», засновник Української громади в Петербурзі.

Сьогодні в українському соціумі постала нагальна необхідність дослідження життя та діяльності видатних діячів українського визвольного руху початку XX ст., вивчення історії державних установ і формувань Української революції 1917–1921 рр. Такі заходи мають сприяти популяризації історії українського державотворення та приверненню уваги до національно-визвольної боротьби українців. Водночас актуальність і своєчасність розробки даної теми зумовлена відсутністю ґрунтовної наукової інформації про участь П. Стебницького в революційних подіях минулого століття. Стрімке зростання упродовж кількох десятиліть суспільного інтересу до історико-біографічних студій стало прикметною ознакою наукового дискурсу та є відображенням як загального піднесення національної патріотичної свідомості у широких верств населення, так і нових духовних та інтелектуальних процесів, що відбуваються у середовищі наукової еліти України.

Вважаємо, що соціальний ефект від розробки даної теми полягає, перш за все, в активізації національного фактору, національної складової державотворчої ідеї крізь призму діяльності конкретної особистості. В умовах загострення російської пропаганди, постійної зовнішньої загрози з боку Російської Федерації, важливими видаються пошуки й осмислення історичних націо- та державотворчих процесів і витоків власної національної самоідентифікації, нове прочитання та інтерпретація національно спрямованих текстів, які сьогодні видаються особливо актуальними та сприятимуть підняттю патріотизму серед населення. На нашу думку, результати подібних досліджень дадуть змогу «подолати» тяжку історичну пам'ять. Окрім того, проблема розбудови української державності, безперервна еволюція української нації та участь у цих процесах певних

верств, формальних/неформальних колективів чи окремих непересічних особистостей належить до постійно актуальних тем, адже є важливою компонентою побудови сучасного демократичного суспільства. В українському вимірі важливість теми зростає ще більше з огляду на процеси подолання тоталітарного минулого, розбудову громадянського суспільства та євроінтеграційні процеси, необхідність посилення патріотичного виховання серед молоді та зміцнення національного духу дорослого населення країни.

Отже, у нових реаліях сьогодення постає необхідність оприлюднення наявної рукописної (архівної) спадщини П. Стебницького та переосмислення історіографічної спадщини про його життя і діяльність, нового прочитання особистої, професійної, наукової біографії активного учасника національно-визвольного руху України кінця XIX — початку XX ст. в цілому та Української революції 1917–1921 рр. зокрема.

Постаті П. Стебницького наразі присвячено значний масив досліджень: публікації біографічного характеру (дослідження А. Бобабольченка, окремі праці І. Демуз, І. Старовойтенко); науково-популярні та наукові видання з оцінкою ролі П. Стебницького в національно-культурному будівництві України кінця XIX — початку XX ст. (роботи Н. Зубкової, В. Піскун, І. Старовойтенко, М. Таборита); праці про книговидавничий, книгознавчий, бібліотечний і бібліографічний напрями його роботи (дослідження Т. Варави, І. Демуз, Л. Дубровіної, Н. Миронець, Г. Солоіденко, О. Степченко); дослідження політичної складової діяльності громадського діяча (праці Л. Фурсенко, Р. Пирога); розвідки з аналізом еволюції його політичних поглядів та літературно-публіцистичної спадщини (напрацювання А. Борця, С. Іваницької, Г. Макар); роботи, присвячені зібранню, опублікуванню й аналізу епістолярної спадщини П. Стебницького (дослідження І. Демуз, Т. Демченко, Л. Кузьменко, Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко)². Дана стаття окреслює роль громадського діяча в революційних подіях 1917–1921 рр.

Як засвідчують «Журнали Комітету Української Національної Ради в Петрограді. [Протоколи засідань]. 23 лютого 1917 р. — 27 квітня 1918 р.», що зберігаються у фондах Інституту рукопису НБУВ, Петро Стебницький став одним із лідерів Української національної ради (далі — У.Н.Р., Рада), утвореної відразу після Лютневої революції 1917 р. (19 березня) у Петрограді в якості повноважного представницького органу Української Центральної Ради у столиці Росії. У.Н.Р. сформувалася з представників петроградських україн-

² Докладно історіографія вивчення постаті громадського діяча висвітлена у публікації: Демуз І. Постаць Петра Стебницького... [3].

ських громадських організацій і політичних партій: від «старшого» та «молодшого» ТУП, Товариства імені Т. Шевченка, «Громади», Художнього товариства, Українського революційного комітету, української фракції ради робітничих депутатів, «Пресбюро» тощо (15 членів). Для відносин із урядом Рада обрала виконавчий комітет (далі — Комітет) із 5 членів — О. Лотоцький (голова; згодом обов'язки перейшли до П. Стебницького), П. Стебницький (секретар), Г. Голоскевич (скарбник), М. Корчинський, М. Славінський, при 2 кандидатах — П. Зайцеві та Ф. Слюсаренкові [6, арк. 2 зв.].

На першому та другому засіданнях У.Н.Р. (19 і 20 березня 1917 р.) вирішувалися організаційні питання, пов'язані з формуванням каси для потреб Ради; ухвалено вважати Раду за організацію не урядову, а громадську. Щодо меж її впливу М. Славінський висловився, що У.Н.Р. лише тоді зможе твердо ставити урядові вимоги, коли її підтримуватиме населення всієї України, для чого пропонувалося увійти в зносини з польськими та єврейськими національними організаціями. П. Зайцев відзначив, що У.Н.Р. матиме сильну підтримку в раді селянських депутатів [6, арк. 3 зв. – 4]. Компетенцією Комітету У.Н.Р. визнавалося «...все, що взагалі пов'язане з українською справою, але зі згодою з київською центральною українською організацією» (Центральною Радою. — *І. Д.*). Члени Ради неодноразово наголошували на необхідності співпраці з робітничими та селянськими організаціями задля збільшення своєї вагомості у стосунках із Тимчасовим урядом (для цього до Комітету були кооптовані Шульгин і Мазуренко).

Комітет неодноразово наполягав на узгодженні з ним виборних кандидатур в урядові інстанції, на запрошенні в урядові комісії з важливих питань державного значення українських представників. Так, на засіданнях У.Н.Р. обговорювалися кандидатури на посади шкільних кураторів і комісарів Тимчасового уряду³. Як видно зі

³ Губернські комісари, або комісари Тимчасового уряду — повноважні представники Тимчасового уряду на місцях, які мали права та виконували функції колишніх губернаторів. Призначалися з березня 1917 р. В українських губерніях, на які за «Тимчасовою інструкцією Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду на Україні» поширювалася влада Генерального секретаріату Української Центральної Ради, комісари призначались Українською Центральною Радою. Комісарами українських губерній були: М. Суковкін (згодом О. Саліковський) — Київська губернія, А. В'язлов — Волинська губернія, М. Стаховський — Подільська губернія, А. Лівіцький — Полтавська губернія, М. Іскрицький (згодом Д. Дорошенко) — Чернігівська губернія. Д. Дорошенко у квітні–серпні 1917 р. був комісаром Буковини та Галичини; М. Страдомський — комісаром Києва. На місцях існували посади повітових комісарів. Посади губернських і повітових комісарів в Україні скасовано після Гетьманського перевороту 1918 р.; натомість уведено посади губернських і повітових старост.

змісту документів «Українського національного совета (в Петрограді). Временному правительству [Записка с предложением участия членов совета в деятельности Временного правительства]. [1917]. Черновик рукою П. Стебницького и А. Лотоцкого» з фондів Інституту рукопису НБУВ, важливість призначення губернських комісарів чи інших представників місцевої адміністрації зумовлювалася тим, що «...ці люди повинні бути близько знайомі з побутовими умовами краю, з мовою населення, з місцевими економічними, соціальними та національними відносинами. Зокрема, особлива важливість шкільного питання на Україні вимагає відповідно суворого вибору кандидатів у попечителі учбового округу, так як від дій цих осіб багато в чому буде залежати суспільна оцінка перших кроків Тимчасового уряду у справі народної освіти» [5, арк. 3].

Зокрема, У.Н.Р. зі свого боку, про що зазначалося у зверненні до Тимчасового уряду, рекомендувала комісарами: по Київській губ. — Д. Дорошенка, уповноваженого Південно-Західного фронту Союзу міст; по Волинській губ. — А. В'язлова, уповноваженого Південно-Західного фронту Союзу міст; по Подільській губ. — О. Саліковського, колишнього чиновника, уповноваженого при подільському губернаторі, журналіста; по Полтавській губ. — В. Леонтовича, місцевого землевласника, земського діяча; по Чернігівській губ. — М. Могилянського, колишнього мирового суддю, місцевого землевласника, або Л. Рубльова, колишнього члена І Державної Думи; по Херсонській губ. — Є. Чикаленка, землевласника, суспільного діяча, або Л. Грабенка, місцевого земського діяча; по Катеринославській губ. — А. Александрова, члена Державної Думи, або А. Кашченка, головного контролера Катеринославської залізниці; по Харківській губ. — С. Мазуренка, організатора Селянського союзу. Попечителями: по Одеському учбовому округу — А. Синявського, директора Катеринославського комерційного училища; по Харківському учбовому округу — В. Науменка, провідного суспільного діяча та педагога; у Кубанській області — П. Пелеховського, викладача П'ятигорської гімназії [5, арк. 4, 5]. Як бачимо, не всі побажання У.Н.Р. стосовно кандидатур були враховані урядом. Як відзначив А. Болаболенько, відвертий шовінізм, нехтування інтересами України, невизнання її нового уряду — чи не найхарактерніші риси цих досить складних та неоднозначних відносин [1, с. 205].

Напружені стосунки між Тимчасовим урядом та Українською Центральною Радою і, як наслідок, У.Н.Р. впливали на емоційний стан її очільника — П. Стебницького, про що він неодноразово писав у листах до Є. Чикаленка. Так, 11 березня 1917 р. Петро

Януарійович, оцінюючи тогочасні революційні події, відзначав: «Час надзвичайно складний і одвічальний, можна на перших кроках наробити багато помилок, які потім надовго поспують справу... Все б треба вести або спільно, або диктатурою з одного осередку. ...Все, що скоїлось, ще в моїх очах не набралось реального життя і не стало на твердому ґрунті: от, здається, прокинемось, озирнемось — і знов перед нами розбите корито... І це не така неможлива річ, бо на зміцнення здобутків працює сил не так багато, як на їх втрату... В наших колах теж бере силу молодий запал, крайні лозунги, гострі позиції... Не охочий я до того всього і почуваю себе якось навіть наче чужим серед цих нових настроїв. Раз у раз у розмовах та порадах бачу, що я вже не збіжу з сучасними формами руху, бо занадто, очевидно, старий... Мені все здається, що ми занадто мало маємо, щоб на багато претендувати: мовляв, на грош амуніції, а на рубль амбіції...» [4, с. 483].

У наступному листі П. Стебницького від 16 березня 1917 р. констатовалося, що «...починається звичайна українщина — внутрішня гризотня саме тоді, коли треба якнайміцнішого єднання. ...Ми — то втішаємось „охочекомонним військом”, то самостійницькими мріями, а фактично побиватимем тільки самі себе... Такими способами, очевидно, ніякої автономії нам не здобути... От, хвалити Бога, здобули свого попечителя і народну школу... Але чи зуміємо цей здобуток як слід реалізувати, — коли, замість праці над утворенням школи, освіти і відповідної літератури, будемо ставити на першу чергу питання про соціалізм, земельку, військо та інші дитячі іграшки або далекі утопії... ..Ненавижу я те ідейне безладдя, те партійне самоїдство, ту короткозорість, що не бачить далі партійного носа...» [4, с. 484].

Комітет У.Н.Р. хвилювали й інші питання, які планувалося вирішити на з'їзді ТУП у Києві 25 березня 1917 р. за участю делегованого від Ради О. Лотоцького: утворення крайової організації з представництвом різних націй; обговорення проекту автономії; питання приїзду до Петербурга київської делегації; питання засланив-галичан; участь в учительській спілці; справа народного банку; асигнування від уряду на шкільну та просвітню справу. У.Н.Р. клопоталася також питанням Холмщини, збиралися відомості про місцеперебування холмських виселенців і вживалися заходи щодо їхньої організації. На засіданні Комітету Ради 12 квітня 1917 р. новопризначений комісар Галичини та Буковини Д. Дорошенко окреслив завдання у справі повернення засланих галичан і полегшення участі галицьких бранців. Щодо останнього було ухвалено вплинути на міністра хліборобства, щоб подбав про «...використання гали-

чан-бранців на Батьківщині задля хліборобської праці, якій бракує робітників» [6, арк. 7 зв.]⁴.

16 квітня членами У.Н.Р. обговорено власну позицію щодо Української Центральної Ради: погоджуючись із тим, що У.Н.Р. виконує лише посередницькі функції, Комітет водночас визнав, що у важливих національних справах може виявляти також власну ініціативу (тобто з цього часу чітко окреслилася принциповість і категоричність У.Н.Р. у національних питаннях).

П. Стебницький брав участь і в обговоренні питань Селянської спілки та селянського руху на Волині, української мови в судових інстанціях (ухвалено звернутися із запискою до міністра юстиції), призначення українських представників на посади в новостворені інституції — «Совет по делам печати» і Комісію по самоврядуванню [6, арк. 8 зв. – 9], питання візиту до обер-прокурора Синоду у справі архієрейських посад, видання Біблії та передруку Євангелія. З приводу виборів у районні думи в Петрограді було ухвалено вступити в блок із Радикально-демократичною партією та подати списки українських представників. Заслухали доповідь Шульгина про позицію ради робітничих і солдатських депутатів у справі українського війська [6, арк. 10 – 10 зв.].

Усі ці питання реалізовувалися за активної участі П. Стебницького. Крім того, він разом із О. Лотоцьким підготував для Тимчасового уряду записку про нагальне задоволення національних інтересів українського народу, яка обговорювалася 17 та 23 березня 1917 р. на зустрічі представників У.Н.Р. із прем'єр-міністром князем Г. Львовим [9, с. 15]. У роботі делегації взяли участь: О. Лотоцький, М. Корчинський, М. Славінський (від ТУП), Чечель (від академічної молоді) та Лобода й Гайдар (від робітників) [6, арк. 2]. Окрім того, 15 травня 1917 р. П. Стебницький мав зустріч із міністром освіти Синявським щодо облаштування шкільної справи.

Протягом травня–липня 1917 р. тривали постійні перемовини між У.Н.Р. і Центральною Радою. Так, була направлена делегація до голови Тимчасового уряду князя Г. Львова, яка передала меморандум із домаганням національних прав для України й окупованих російською армією Галичини та Буковини; відбулося відкриття «Особого совещания по учредительному собранию» (члени від українців — П. Стебницький і Ткаченко з Києва); у червні сформовано політичний клуб у Петрограді (К. Білінський); У.Н.Р. організувала зустріч із митрополитом А. Шептицьким, який повернувся із за-

⁴ Докладний аналіз діяльності П. Стебницького щодо проблем виселенців та біженців з Галичини й Буковини може стати предметом окремих дослідницьких студій, тому в даній статті не розкривається.

слання. Та попри зовнішнє «благополуччя» П. Стебницький у листі до Є. Чикаленка від 5 травня 1917 р. зафіксував наступне: «Все подерлось на шмаття, і як його тепер не латати, нічого, мабуть, вже не буде. Суне невдержима анархія. ...А в загальній руїні — і наша руїна, бо штучними способами нашої справи добре не поставити. Я все ж думаю, що моя лінія світогляду була правильна, — і якби наш рух дістав собі волю ще за старого ладу, то ще ми — з нашим народом і військом — визволили б оту здорову, дурну і нещасну Росію, заведену безглуздими кацапами-абсолютистами і максималістами — в болото. Та тепер вже пізно. Має бути вже щось нове — і якесь чуже, невідоме. І творити нашу долю вже будуть нові люде, і теж якісь чужі і далекі... Київський максималізм мені теж не до душі, та не так максималізм, як просто політична сліпота і зарозумілість» [4, с. 491].

Слова П. Стебницького виявилися пророчими. Тимчасовий уряд, який спершу негативно ставився до домагань Української Центральної Ради щодо національно-територіальної автономії України, після проголошення I Універсалу та створення Генерального секретаріату УЦР делегував 11 липня 1917 р. до Києва міністрів О. Керенського, М. Терещенка, І. Церетелі. Внаслідок переговорів було визнано УЦР і Генеральний секретаріат як крайовий орган України (представником України при Тимчасовому уряді й було призначено П. Стебницького). Натомість УЦР, визнаючи Тимчасовий уряд, обіцяла не робити таємних кроків для одностороннього здійснення автономії та поповнити свій склад і Генеральний секретаріат представниками національних меншин України.

Ця домовленість була оформлена II Універсалом УЦР. Тимчасовий уряд, не погоджуючись зі «Статутом Вищого Управління України», який видала Українська Центральна Рада, видав від себе «Інструкцію» (17.08.1917 р.), якою обмежував права УЦР і Генерального секретаріату, але й сам не дотримувався цієї «Інструкції», роблячи перешкоди УЦР і Генеральному секретаріатові в організації влади в Україні. Серед членів Тимчасового уряду більш позитивно до українських домагань ставився грузин І. Церетелі, негативно — кадети, міністр українець М. Терещенко не виявляв особливих симпатій до української справи. Як згадував П. Стебницький у листі до Є. Чикаленка від 22 липня 1917 р., «...наші секретарі-міністри сидять вже тиждень в отелі, дожидаючись, поки буде якесь певне правительство. І все нема з ким говорити, розруха в державі і уряді йде все далі та далі. ...Може все разом луснути й згоріти в пожежі анархії і контрреволюції. ...А от у нас то вже й не знаю, що буде: бо й тепер їсти нема чога, а як піде далі безладдя та ще паніка на півдні,

то ми тут повиздыхаємо з голоду та холоду, або нас поріжуть більшовики та анархісти...» [4, с. 502].

Зі зміцненням становища Центральної Ради та переїздом більшості членів У.Н.Р. із Петрограда до Києва функції останньої почали поступово звужуватися, а після проголошення II Універсалу (3 (16) липня 1917 р.) їх перебрав, як згадувалося вище, комісар України при Тимчасовому уряді П. Стебницький. Саме з приводу цього урядового призначення Є. Чикаленко у листі до товариша від 21 липня 1917 р. писав: «Не завидую Вашому... становищу. Воно, на мою думку, надзвичайно важке, але й колосально велике; мені гадається, що доля висунула Вас на найвищу, на найважливішу постать в історії визволення, чи відродження України. Я знаю, що у Вас стане такту, уміння бути буфером між двома отими таранами, що битимуть Вас з обох боків... Хотілося б вірити, що у Вас знайдеться сила все витерпіти до кінця, хоч і вмерти! ...Доля поставила Вас на найтяжчу і найславнішу громадську роботу. ...Терпіть, терпіть, голубе, до загину! ...Я не уявляю собі людини на Україні, яка була б більш підхожа на цю постать, як Ви... Ви математик рожденний і вихований, Ви раз у раз керуєтесь логікою, а не почуттям; у Вас нема гробачка славо- і властолюбія, а таких людей у нас на Вкраїні нема...» [4, с. 500–501].

Урядова криза літа 1917 р., нове, не зрозуміле для нього призначення викликали постійний внутрішній дискомфорт у Петра Януарійовича: «Я все те сам добре знаю, що воно за річ — громадська служба, а ще такого характеру та в такий момент, — то це, розуміється, все одно що Хрестна кара або четвертування, — пише він у листі до Є. Чикаленка від 31 липня 1917 р. — Отже якби я вірив в свої сили, то це мене не злякало б, — раз умирати, не двічі. Але, може, не вистачити ні снаги — в якимсь заплутанім становищі, ні нервів, — і я лусну, без користи й слави, не виправдавши Ваших сподіванок. А потім — київське правительство само мене може скинути дуже скоро, бо там панує максималізм, при якому моя уміркованість все одно що чорносотенство або контрреволюційність. ...І таки я вагався і казав делегації, щоб шукала кращого... От Ол. Гн. Лотоцький, на мою думку, кращий: у нього більше видержки, жвавіша ініціатива, міцніша енергія. ...Наші міністри (Винниченко, Барановський і Рафес) вже два тижні тут сидять і не можуть добитись толку. Дрібні сперечання, відтягання. Викликали людей — і держать без уваги на їх і краєві інтереси. А Київ дратується, шле лайки, докори, погрожує скласти з себе уповноваження. ...Еге, старенька породіля Росія і дуже важко їй даються роди української автономії... Щоб часом не померла небога від натуги, борони Боже...» [4, с. 503].

Під час першого офіційного візиту П. Стебницького як комісара Генерального секретаріату при Тимчасовому уряді до заступника міністра-голови О. Коновалова український діяч вказував на ігнорування та вороже ставлення російської влади до секретаріату. Другим питанням, не менш важливим, поставленим П. Стебницьким, було питання української мови. Зокрема, у розмові з О. Коноваловим він зазначив, що «...урядові треба зробити відповідні вказівки місцевим властям, що вони на українській території повинні ставитись з такою самою повагою до української мови, як і до загальнодержавної російської» [8].

На загал же П. Стебницький, як свідчить його лист до Є. Чикаленка від 11 вересня 1917 р., не бачив сенсу у посаді комісара: «Щось наша справа робиться, як море горить. Не знаю, чи довго ще наш секретаріат буде там „організовуватись” і коли саме він візьметься до діла. Левкова (Левка Чикаленка, сина Є. Чикаленка. — *І. Д.*) характеристика дуже влучна, — хоч „впавших в дитинство старих” в секретаріаті, окрім мене самого, я й не знаю, але „дітей” і по віку, і по розуму, і по досвіду та знанням, справді, там досить. Боюсь, що найсерйозніші люде недовго видержать і покинуть справи, як безнадійні, а тоді вступають в свою чергу наші більшовики — есери тощо і будуть вести свою демагогію. Я, звичайно, теж не висижу довго, а почну лаштуватись на Україну. Бо і тут тепер справи по троху переходять до **більшовиків, з якими у мене нічого нема спільного, — і з київськими демагогами спільної мови я не знайду** (виділення наше. — *І. Д.*). ...Не бачу я при теперішніх умовах толку з цього комісаріату, як і взагалі з російського правительства, якого секретаріат єсь орган. Будемо вкупі товкти воду в ступі, та й усе. ...При першій нагоді я його (Петроград. — *І. Д.*) покину, — бо тут жити вже зовсім не можна — перш за все наступає формений голод — нічого нема їсти...» [4, с. 512–513].

Після жовтневих подій 1917 р. адміністративний апарат в Україні, призначений Тимчасовим урядом, цілковито перестав діяти і вся влада перейшла до Української Центральної Ради та її адміністрації. П. Стебницький, не сприймаючи більшовицької влади, переїхав із Петрограда до Києва, про що мріяв дуже давно. 20 листопада 1917 р. він отримав посвідчення, видане комісаром військово-революційного комітету над управлінням колишнього Петроградського градоначальника на право виїзду. Документ, підписаний 26 листопада 1917 р. Генеральним комісаром у справах України в Петрограді, свідчив, що П. Стебницький справді є українським громадянином.

21 січня 1918 р. Радою Народних Міністрів діяча було затверджено членом Фінансово-економічної ради Української Народної

Республіки. Проте лише у червні 1918 р. П. Стебницький приїхав до Києва як відряджений Комітетом українського громадянства в Петрограді у справах евакуації українських громадян до України [9, с. 17]. Про свої враження від перебування у Києві Петро Януарійович писав Є. Чикаленку в листі від 25 червня 1918 р.: «Оце я вже четвертий день у Києві (з 22-го). Відпочиваю, бо ніхто не шарпає, я сам, скільки хочу, дивлюсь на людську метушню. Правда, вона теж нервує безладдям, але все ж у Києві дихати куди легше, як там у нас, серед тої зруйнованої, розбурханої петроградської комахні...» [4, с. 517].

16 липня 1918 р. П. Стебницького було призначено сенатором Адміністративного Генерального суду Державного сенату Української Держави. Ще з травня міністерство юстиції вело активну підготовку до створення в Україні замість Генерального суду Державного сенату за взірцем Урядового сенату Російської імперії. Згідно зі статутом, сенаторами могли призначатися лише правники з відповідним освітнім цензом і стажем практичної роботи. Рада Міністрів розглядала персональний склад майбутніх членів сенату, серед яких значилося й прізвище П. Стебницького. У зв'язку з тим, що його кандидатура не відповідала статутним вимогам, була прийнята спеціальна постанова, якою уряд визнав, що «...відсутність формального цензу не може служити для нього перепорою зайняти посаду сенатора, оскільки його довголітня праця у Міністерстві фінансів і „Вестнике торговли и промышленности”, в редакції якого він займав позаштатну посаду тільки за обставин, пов'язаних із його політичними переконаннями українця» [7, с. 341].

Від 9 серпня до 7 жовтня 1918 р., будучи заступником голови Української мирової делегації, П. Стебницький став учасником українсько-російського переговорного процесу між Національним союзом і П. Скоропадським, результатом якого було входження п'яти українських міністрів до уряду Ф. Лизогуба (П. Стебницькому 28 червня 1918 р. видане посвідчення як члену Політичної комісії при Українській мировій делегації для вільного входу на засідання комісії). 24 серпня П. Стебницький вперше взяв участь у засіданнях українсько-російської комісії. У зв'язку з визнанням Гетьманатом державності Всевеликого Війська Донського російська сторона відмовилася вести розмежування українсько-російського кордону. З кінця вересня у зв'язку із хворобою С. Шелухіна делегацію очолював П. Стебницький. За свідченнями Д. Дорошенка, спокійність і врівноваженість останнього викликали незадоволення більшовицької делегації.

7 жовтня П. Стебницький на засіданні Ради Міністрів доповів про хід мирних переговорів із РСФРР, які вже згорталися. Доповідь була

взята до відома, а в постанові наголошувалося, що угода про перемир'я залишається у силі, всі справи комісії, які працювали при українській делегації, повинні бути передані до відповідних міністерств для підготовки умов майбутнього мирного договору з Росією. Допускалися навіть консультації українських відомств із окремими членами відповідних комісій російської делегації, за умови погодження цього з Д. Мануїльським, який у той час заступав Х. Раковського. Через ускладнення відносин із РСФРР від'їзд російської делегації був затриманий і Рада Міністрів лише 11 листопада погодилася дати дозвіл залишити межі України при умові «...вільного і безперечного пропуску державних потягів на Україну і визволення тих громадян, кого буде вимагати український уряд». За це рішення П. Стебницький голосував уже в якості члена Ради Міністрів [7, с. 342].

Із 24 жовтня до 14 листопада 1918 р. П. Стебницький був міністром народної освіти та мистецтв Української Держави. На посаду міністра освіти планували запросити професора Д. Багалія, та, не маючи впевненості у його згоді, запросили П. Стебницького. Останній погодився на нову посаду при умові входження до уряду й інших українських діячів (питання українізації уряду неодноразово обговорювалися П. Стебницьким з Є. Чикаленком у листуванні). Переговори з П. Скоропадським і Ф. Лизогубом завершилися приходом до уряду п'ятох представників Національного союзу, зокрема П. Стебницького. Як згадував у спогадах Є. Чикаленко, коли при розгляді списку П. Скоропадський дійшов до прізвища П. Стебницького, то сказав: «От таки прийдеться його взяти; я од усіх чую про нього найкращі одзиви».

Разом з М. Василенком П. Стебницькому належить важлива роль у підписанні закону про заснування Української академії наук (в архіві зберігається лист академії П. Стебницькому від 20 листопада 1918 р. із подякою за участь в її заснуванні, підписаний В. Вернадським та А. Кримським). 30 листопада 1918 р. на Спільному зібранні, що констатувало створення Української академії наук, були проголошені подяки «...колишньому міністрові освіти М. П. Василенкові за його незабутні заслуги в справі заснування Української академії наук та його наступникові, теж колишньому міністрові, П. Я. Стебницькому, що щиро допоміг довести справу до бажаного кінця» [9, с. 17].

М. Василенко домігся включення питання про фінансування установ академії до порядку денного 19 жовтня, яке стало останнім днем роботи першого кабінету Ф. Лизогуба. Саме з розв'язання цієї проблеми й розпочав свою міністерську працю П. Стебницький. На засіданні нового уряду 1 листопада за його поданням було розгля-

нуто законопроект про утворення Української академії наук (УАН). Датою її заснування було 1 листопада 1918 р. На міністра освіти покладалося завдання виділення землі під Києвом — 120 десятин для Ботанічного саду та 1000 десятин для Акліматизаційного саду, а також пошук тимчасового будинку для розміщення академії. П. Стебницький намагався затвердити кошторис видатків на утримання академії з 1 жовтня 1918 р. по 1 січня 1919 р., були затверджені також штати УАН; розгляд статуту заплановано на 5 листопада. Як відомо, статут УАН Рада Міністрів затвердила на засіданні 6 листопада; уряд схвалив також важливу постанову про асигнування в розпорядження міністерства освіти і мистецтв 870 тис. крб. на утримання академії до 1 січня 1919 р. П. Стебницькому вдалося також провести через уряд низку законопроектів із питань фінансування освітньої галузі. Зокрема, було асигновано 644 тис. крб. на оплату праці допоміжного персоналу вищих навчальних закладів; розв'язав він і давнене питання про видатки на похорони убитого бандитами у липні 1918 р. колишнього генерального секретаря освіти УНР І. Стешенка [7, с. 342, 343].

Однак П. Стебницький не зумів вирішити питання про призначення першого складу академіків і вибори президента УАН. 13 листопада В. Вернадський із цього приводу мав розмову з П. Стебницьким, після чого занотував у своєму щоденнику: «Враження про нього (П. Стебницького. — *І. Д.*), як міністра, слабке» [2, с. 126]. Наступного дня уряд був відправлений у відставку.

Як правомірно вважає Р. Пиріг, за два тижні на посаді міністра П. Стебницькому вдалося провести дев'ять засідань уряду, на яких: затвердили статут, штати, фінансування та призначення членів УАН; закон про заснування Академії наук і наказ про склад її дійсних членів були оприлюднені лише 22 листопада, проте датовані вони 14 листопада (останнім днем роботи уряду другого скликання) і під ними стоять підписи міністра П. Стебницького [7, с. 343].

У 1919 р. його було обрано Найвищим Суддею УНР, про що свідчить формулярний список П. Стебницького від 4 лютого 1919 р. 17 січня він, як колишній міністр гетьманського уряду, був викликаний на допит у якості свідка до Верховної слідчої комісії, створеної для розслідування злочинів правління П. Скоропадського. Діач розповів про обставини свого призначення міністром, спроби української групи протистояти правому курсу урядової більшості, перипетії навколо заборони скликання Національного конгресу, відставку Кабінету міністрів. При цьому П. Стебницький рішуче виступив на захист В. Науменка — свого наступника на посаді міністра освіти в уряді С. Гербеля, якому були висунуті звинувачення. Він вважав, що

сам факт входження до Кабінету міністрів йому ставити за провину не можна, адже заслужений і поважний діяч на полі української культури завжди стояв осторонь політики та як федераліст міг довіритися гаслам останньої орієнтації гетьмана [7, с. 344, 345].

Під час обшуку у будинку були вилучені особисті документи та книги, а П. Стебницького заарештовано. Його арешт не залишився непоміченим: за нього клопотали комісаріати народної освіти та закордонних справ, а 8 березня 1919 р. на Спільному зібранні Української академії наук неодмінний секретар академії А. Кримський повідомив про затримання П. Стебницького — одного з редакторів Біографічного словника. Вченими було постановлено клопотатися перед владою про його визволення, що й вдалося зробити (своє звільнення П. Стебницький описав у нарисі «Червона Буцегарня») [9, с. 18].

Українські діячі після встановлення більшовицької влади масово почали залишати Київ і виїжджати за кордон, про що неодноразово просив свого товариша і Є. Чикаленко, проте П. Стебницький категорично відмовився. Та в одному з останніх листів до Є. Чикаленка від 10 серпня 1922 р. Петро Януарійович зізнавався: «Сильно я постарів за цей час. Ви думаете, я не жалкував, що не поїхав з Вами? Не раз жалкував. Може б, з того і не вийшло нічого, а все ж певніше — щось би було краще, ніж тепер. Могла б бути праця в Празі, дописував би свої шпаргалки, спомини тощо. Коли ж уперся на тому, що комусь треба зостатись. ...Ви може скажете, що віддавна пам'ятаєте мої неврастеничні настрої і песимистичні листи... Еге... дак тоді ж усе ще було напереді, в мріях і надіях, шлях перед нами був довгий і час від часу можна було, зібравши сили, розігнатись та й підбігти. А тепер і шлях той уже позаду, а нового зовсім не видно, і чоботи стоптані до голої підшви... Наче сто літ за цей час минуло...» [4, с. 518–519].

Отже, Петро Стебницький, як засвідчують джерела, брав активну участь у подіях Української революції 1917–1921 рр., виконуючи обов'язки секретаря, згодом — голови Української національної ради у Петрограді, одноосібного представника Центральної Ради (комісара) при Тимчасовому уряді, сенатора Адміністративного Генерального суду Державного сенату, очільника Української мирової делегації в українсько-російському переговорному процесі, міністра народної освіти та мистецтв Української Держави часів П. Скоропадського. Громадський діяч наполегливо працював над питаннями захисту українства, розв'язував конфліктні ситуації, що виникали між міністерствами Тимчасового уряду та Генеральним секретаріатом України, уважно стежив за ставленням уряду до українського питання, плекаючи надію на визнання автономії України. Окрім

того, публіцистика П. Стебницького мала яскраво виражений націо-, державотворчий та антиколоніальний характер. Перспективним вбачається й аналіз публіцистичної спадщини діяча, яка сприяла утвердженню ідеї окремішності української нації, її права на самовизначення й окремий шлях розвитку національної культури.

Насамкінець хочемо відзначити, що П. Стебницький належав до тієї когорти інтелігентів-інтелектуалів, вихідців із українського середовища, котрі інтегрувалися в російське суспільство, однак не були ним повністю абсорбованими. Навпаки, саме в імперському середовищі, оточений однодумцями, діяч еволюціонував від «малороса» до національно свідомого українця; саме в російській столиці остаточно викристалізувалася етнічна самоідентифікація П. Стебницького. Характерними особливостями психічного складу Петра Януарійовича назвемо критичне ставлення до себе, часто — й певне применшення своїх громадських і публіцистичних здобутків, підвищені вимоги до своєї праці, відповідно, й до оточуючих, висока моральність, скромність. При цьому він залишався толерантною вваженою людиною. Вважаємо, що П. Стебницький досить часто дистанціювався від оточення, незважаючи на те, що брав активну участь у багатьох тогочасних громадських ініціативах; він обмежував своє спілкування суто офіційним рівнем, за виключенням кількох людей, із якими міг поділитися особистим. Психологічний світ П. Стебницького постає як досить драматичний, сповнений суперечностей і конфліктів як внутрішніх, так і з оточенням. Логічним наслідком цього була замкненість в собі, розчарування, постійні тривоги і смуток. Все це створювало відчуття душевного дискомфорту, наслідком якого були періоди песимістичного настрою, а причинами, на наш погляд, — життєва самотність П. Стебницького (не мав сім'ї/дітей) і зневіра у національному житті, неможливість змінити навколишню дійсність.

1. *Болабольченко А.* Вибрані твори в трьох томах [Текст] / А. Болабольченко. – Т. 2. – Київ : В-во «Щек», 2006. – 336 с.
2. *Вернадский В.* Дневники 1917-1921 [Текст] / В. Вернадский. – Київ, 1994. – 290 с.
3. *Демуз І.* Постаць Петра Стебницького (1862–1923 рр.) в історіографічних рефлексіях [Текст] / І. Демуз // Схід: аналітично-інформаційний журнал. – 2015. – № 7 (139), жовт.-лист. – С. 7–15. – Серія «Історичні науки».
4. *Є. Чикаленко і П. Стебницький.* Листування. 1901–1922 роки. – Київ : Темпора, 2008. – 628 с.
5. Інститут рукопису НБУВ, ф. 244, № 591, 9 л.

6. Інститут рукопису НБУВ, ф. 244, № 592, 13 арк.
7. *Пиріг Р. Я.* Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір [Текст] / Р. Я. Пиріг. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2016. – 518 с.
8. Стебницький у Коновалова. (Од власного кореспондента) // Нова Рада. – 1917. – 3 жовтня (№ 152). – С. 3.
9. *Степченко О. П.* Архівна спадщина П. Я. Стебницького у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог / О. П. Степченко. – Київ : НБУВ, 2014. – 464 с.

REFERENCES

1. Bolabolchenko, A. (2006). *Vybrani tvory v trokh tomakh* [Selected Works in three volumes]. (Vol. 2). Kyiv, V-vo «Shchek». [in Ukrainian].
2. Vernadskiy, V. (1994). *Dnevniky 1917–1921* [The Diaries of 1917–1921]. Kyiv. [in Russian].
3. Demuz, I. (2015). *Postat Petra Stebnytskoho (1862–1923 rr.) v istoriohrafichnykh refleksiyakh* [Figure of Petro Stebnytskyi (1862–1923) in Historiographical Reflections]. *Skhid: analitychno-informatsiynyy zhurnal* [East: Analytical and Informative Journal], 7 (139), 7–15. [in Ukrainian].
4. *Ye. Chykalenko i P. Stebnytskyy. Lystuvannya. 1901–1922 roky* [Ye. Chykalenko and P. Stebnytskyi. Correspondence. 1901–1922 years]. (2008). Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
5. *Ukrainskiy natsionalnyy sovet (v Petrograde). Vremennomu pravitelstvu [Zapiska s predlozheniem uchastiya chlenov soveta v deyatelnosti Vremennogo pravitelstva]*. [Ukrainian National Council (in Petrograd). To the Provisional Government [A note with proposal for council members to participate of in the activities of the Provisional Government]. (1917). Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine, fund 244, № 591, 9 sheets. [in Russian].
6. *Zhurnaly Komitetu Ukrayinskoyi Natsionalnoyi Rady v Petrohradi. [Protokoly zasidan]. 23 lyutoho 1917 r. – 27 kvitnya 1918 r.* [Journals of Ukrainian National Council Committee in Petrograd. [The proceedings]. February 23, 1917 – April 27, 1918]. Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine, fund 244, № 592, 13 sheets. [in Ukrainian].
7. *Pyrih, R. Ya.* (2016). *Diyalnist uryadiv hetmanatu Pavla Skoropadskoho: personalnyy vymir* [Hetman Pavlo Skoropadskyi government activities: personal dimension]. Kyiv. [in Ukrainian].

8. *Stebnytskyu u Konovalova. (Od vlasnoho korespondenta)* [Stebnytskyi in Konovalov. (From own correspondent)]. (1917, Oktober 3). *Nova Rada* [The New Council], 3. [in Ukrainian].
9. Stephenko, O. P. (2014). *Arkhivna spadshchyna P.Ya. Stebnytskoho u fondakh Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrayiny imeni V. I. Vernadskoho: kataloh* [Archival Heritage of P. Y. Stebnytskyi in Funds of Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine: catalogue]. Kyiv. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 09.05.2017 р.

Участь Петра Стебницького у подіях Української революції 1917–1921 рр.

Демуз І. О., доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри документознавства, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (Переяслав-Хмельницький).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2017. – Вип. 15. – С. 212–231.

У статті окреслено внесок відомого громадського діяча Петра Януарійовича Стебницького в Українську революцію 1917–1921 рр. Зокрема, охарактеризовано низку громадських і урядових посад, які він обіймав: секретаря, згодом — голови Української національної ради в Петрограді, одноосібного представника Центральної Ради (комісара) при Тимчасовому уряді, сенатора Адміністративного Генерального суду Державного сенату, очільника Української мирової делегації в українсько-російському переговорному процесі, міністра народної освіти та мистецтв Української Держави часів П. Скоропадського. Зроблено акцент на тому, що П. Стебницький наполегливо працював над питаннями захисту українства.

Зазначено, що основним досягненням Української національної ради стало клопотання про призначення кандидатур на посади шкільних кураторів і комісарів Тимчасового уряду; обговорення проектів утворення крайової організації з представництвом різних націй; автономії України; питання відвідання Петрограда кийвськими делегаціями; питання засланців-галичан; асигнування від уряду на шкільну справу тощо. Будучи заступником голови Української мирової делегації, П. Стебницький став учасником українсько-російського переговорного процесу між Національним союзом та П. Скоропадським, результатом якого було входження п'яти українських міністрів до уряду Ф. Лизогуба. Перебування П. Стеб-

ницького на посаді міністра народної освіти та мистецтв Української Держави сприяло реалізації важливої місії: саме йому належить першочергова роль у підписанні закону про заснування Української академії наук.

Також публіцистика П. Стебницького мала яскраво виражений націо- та державотворчий характер і сприяла утвердженню ідеї окремішності української нації.

Ключові слова: Петро Стебницький, Українська національна рада в Петрограді, комісар України при Тимчасовому уряді, Генеральний секретаріат, Українська мирова делегація, міністр народної освіти та мистецтв Української Держави, Українська академія наук.

Petro Stebnytsky in the events of Ukrainian Revolution in 1917–1921.

Inna Demuz, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Documentary Studies of the Pereiaslav-Khmelnytsky Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University (Pereiaslav-Khmelnytsky).

Ukrainian Biographistics = Biographistica Ukrainica. – Kyiv, 2017. – Vol. 15. – P. 212–231.

In the article the contribution of famous public figure Petro Y. Stebnytsky in the events of Ukrainian Revolution in 1917–1921 is defined. In particular, the number of public and government positions were characterized: Secretary, later — the Head of the Ukrainian National Council in Petrograd, the sole representative of the Central Council (Commissioner) under the Provisional Government, Senator of Administrative General Court of the State Senate, the head of Ukrainian delegation in the settlement Ukrainian-Russian negotiations, Minister of Education and Arts of Ukrainian state under P. Skoropadsky. The accent was made on the work of P. Stebnytsky on the question of protection of Ukrainians.

It was noted that the main achievement of the Ukrainian National Council was the request for appointment of the nomination for school curators and commissioners of the Provisional Government; discussion of draft establishment regional organization with representation of different nations; autonomy of Ukraine; question of visiting Petrograd by Kyiv delegations; question of exiles-Galician; allocations from the government to the school deal etc. As deputy of chairman of the Ukrainian delegation settlement, P. Stebnytsky became a member of the Ukrainian-Russian negotiations between the National Union and P. Skoropadsky, the result of which was the entry of five Ukrainian government ministers to F. Lizogub government. Stay P. Stebnytsky as Minister of Education

and Arts Ukrainian state helped implement important mission: they're the primary role in the signing of the law establishing the Ukrainian Academy of Sciences. As Minister of Education and Arts of Ukrainian state P. Stebnytsky helped to implement an important mission: the primary role in the signing of the law of establishing of the Ukrainian Academy of Sciences belongs him.

Moreover, journalism of P. Stebnytsky has distinguished nationalist and state nature and affirm the promotion of the idea to separate Ukrainian nation.

Keywords: Petro Stebnytsky, the Ukrainian National Council in Petrograd, the Commissioner of Ukraine under the Provisional Government, General Secretariat, settlement Ukrainian delegation, Minister of Education and the Arts of the Ukrainian state, the Ukrainian Academy of Sciences.

Участие Петра Стебницкого в событиях Украинской революции 1917–1921 гг.

Демуз И. А., доктор исторических наук, доцент, заведующая кафедрой документоведения, ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» (Переяслав-Хмельницкий).

Украинская биографистика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2017. – Вып. 15. – С. 212–231.

В статье освещен вклад известного общественного деятеля Петра Январьевича Стебницкого в Украинскую революцию 1917–1921 гг. В частности, охарактеризован ряд занимаемых им общественных и правительственных должностей: секретаря, затем — председателя Украинского национального совета в Петрограде, единоличного представителя Центральной Рады (комиссара) при Временном правительстве, сенатора Административного Генерального суда Государственного сената, главы Украинской мирной делегации в украинско-российском переговорном процессе, министра народного просвещения и искусств Украинского Государства времен П. Скоропадского. Сделан акцент на том, что П. Стебницкий настойчиво работал над вопросами защиты украинцев.

Отмечено, что основным достижением Украинского национального совета стало ходатайство о назначении кандидатур на должности школьных кураторов и комиссаров Временного правительства; обсуждение проектов образования краевой организации с представительством различных наций; автономии Украины; вопроса посещения Петрограда киевскими делегациями; вопроса ссыльных

галичан; ассигнования от правительства на школьное дело и т. п. Будучи заместителем председателя Украинской мирной делегации, П. Стебницкий стал участником украинско-российского переговорного процесса между Национальным союзом и П. Скоропадским, результатом которого было вхождение пяти украинских министров в правительство Ф. Лизогуба. Пребывание П. Стебницкого на должности министра народного просвещения и искусств Украинского Государства способствовало реализации важной миссии: именно ему принадлежит первостепенная роль в подписании закона о создании Украинской академии наук.

Кроме того, публицистика П. Стебницкого имела ярко выраженный национальный характер и способствовала утверждению идеи отдельности украинской нации.

Ключевые слова: Петр Стебницкий, Украинский Национальный Совет в Петрограде, комиссар Украины при Временном правительстве, Генеральный секретариат, Украинская мирная делегация, министр народного просвещения и искусств Украинского государства, Украинская академия наук.